

Zolnai Béla: Garázda Péter vallomásai. Kritikai kiadás

Sajtó alá rendezte Tüskés Anna, a jegyzeteket írta Tüskés Anna és Tüskés Gábor,
a kísérőtanulmányt írta Tüskés Gábor

Budapest: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet –
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, 2024, 421 l.

SZÁSZ Géza

SZTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, egyetemi docens

ORCID: 0000-0001-5446-9558

Zolnai Béla a tudománytörténet, ezen belül a magyar és európai – leginkább a francia – irodalom kutatásának kiemelkedő jelentőségű alakja, a 20. század magyar tudományosságának egyik – de nem egyedüli – hullámvasútszerű pályafutást és utóéletet magáénak mondható szereplője. A nehézkes pályakezdést követően az 1920-as évek közepétől szinte töretlenül ívelt felfelé karrierje a Budapest–Szeged–Kolozsvár háromszögben, kutatói, egyetemi oktatói és az intézményesült Akadémiához kapcsolódó területen egyaránt. Széles látókörrrel, az akkoriban még nem megkérdőjelezett bölcsész polihisztorként, iskolateremtő egyéniségként egyaránt foglalkozott magyar és francia irodalommal, kultúra- és esztétikával vagy nyelvészeti kérdésekkel. Részt vett a két világháború közötti magyar értelmiséget tartósan foglalkoztató, többek között Szekfü Gyula vagy Eckhardt Sándor neve által fémjelzett szellemtörténeti vitában,¹ vezette Szegeden, majd Kolozsvárt is a Francia (Filológiai) Intézetet (mai nevén Francia Tanszéket), vállalt kari, illetve egyetemi szintű vezetői megbízásokat, s vált mindkét intézmény hallgatók és kollégák számára is meghatározó tanárává. Több kolozsvári professzortársához hasonlóan az ő oktató-kutatói és személyes pályája is a második világháborút követő években bicsaklott meg. Akadémikusságának megtámadása majd visszavonása mellett az életmű kisemmizésének is elszenvedőjévé vált. Mindez mai szemmel – kiváltképp történeti tudás híján – nehezen értelmezhető, hiszen a janzenizmussal, Rákóczi-val vagy a biedermeierrel foglalkozó munkái megkerülhetetlenek, és az 1930-as években rendkívüli fontos szerepet játszott – elsősorban francia-magyar viszonylatban – az Európán belüli kultúráközvetítésben: folyóiratot alapított és működtetett, s kiterjedt levelezése mellett komoly publicisztikai tevékenységet végzett.

Mindemellett publikációs tevékenysége, a rá való hivatkozás még a szegedi egyetemen is kizorult a hallgatói-oktatói tudatból. Örömmel fogadhattuk ugyanakkor, hogy a József Attila Tudományegyetem történetét feldolgozó, 1999-ben megjelent kötet modern filológiával kapcsolatos részének szerzőségét vállaló Bernáth Árpád az 1930-as évek francia nyelvhez, irodalomhoz és kultúrához kötődő tevékenységének bemutatását elsősorban Zolnai Béla kutatói és

1 A szellemtörténeti vita fejleményeiről és mai értékeléséről lásd például: Erős Vilmos, „A szellemtörténet Debrecenben: ifjabb Révész Imre”, *Aetas* 37, 3. sz. (2022): 80–98.

tanári alakja köré szervezte, ezzel mintegy rehabilitálva a Francia Tanszék valaha volt legelismertebb oktatóját.² A belső – egyetemi – rehabilitáció 2005 tavaszán érkezett el újabb állomáshoz, amikor is átadásra került a Francia Tanszék Zolnai Béla nevét viselő, az egykori Francia, illetve Olasz Intézet területén kialakított tanterme. A Zolnai-életmű, illetve hagyaték iránti figyelem – különböző, itt nem részletezendő okok miatt – az elmúlt öt év során került-kerülhetett az érdeklődés homlokterébe. Ennek tanúbizonysága a szegedi egyetem részéről egy Zolnai Béla alakjának és itteni tevékenységének szentelt kisfilm, amely Zolnai Bélát immár végérvényesen az egyetem panteonjába helyezi;³ a budapesti Irodalomtudományi Intézet részéről pedig a Zolnai-hagyaték – és ezzel az életmű – Tüskés Anna és Tüskés Gábor által felvállalt (és más kollégák segítségével megvalósuló) gondozása és kiadatlan elemeinek közkinccsé tétele.⁴

Ez utóbbi vállalkozás markáns eredménye a 2024-ben megjelent, kifejezetten igényes kivezetése, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ közös kiadásában megjelent, *Garázda Péter vallomásai* címet viselő könyv, mely Zolnai Béla eladdig kiadatlan (legtöbbünk számára ismeretlen), torzóban maradt regényének kritikai kiadása. A munka keretében a szöveggondozás egészét, illetve a jegyzetapparátus egy részének összeállítását Tüskés Anna vállalta, míg a jegyzetek másik részét, valamint a kísérő tanulmányt Tüskés Gábor jegyzi. A lektori feladatokat Gausz Ildikó és Gaal György látta el.

A 421 számozott oldalt tartalmazó kiadvány – értelemszerűen – két nagy egységre oszlik. Az első – mintegy 286 oldal terjedelemben – az „MTA KIK Ms4138/1 I Garázda Péter 1930” jelzetű kézirat teszi ki (11–297); a másikat a jegyzetapparátus (298–346), a rövidítések jegyzéke (347–348), a szövegközlés alapelveinek ismertetése (349–350), a kísérő tanulmány (351–411), illetve a személynévmutató (412–421) alkotja.

Zolnai regényének a kézirat meglétének tudatában általunk már nagyon várt közreadásával kapcsolatosan első megjegyzésünk az kell legyen, hogy jelen esetben a kritikai kiadás egyúttal a mű első kiadása, az *editio princeps* is, hiszen – ahogy azt Tüskés Gábor tanulmányában pontosítja is – a felhasznált, autográf kéziratot javításokkal ellátott-kiegészített első példányú gépirat a regény egyetlen jelenleg ismert kézírata. (354.) Úttörő a vállalkozás emellett azért is, mert – szintén a kísérőtanulmány egyik megállapítását parafrázálva – mindeddig nem sikerült beazonosítani Zolnai tollából származó és nyomtatásban is megjelent (szép)írói kísérletet. (352.) Az első szépirodalmi Zolnai-mű kiadói igen helyesen döntöttek a kritikai módszer mellett, még ha az néha zökkenőket is okozhat az olvasásban. A Textológiai Munkabizottság ajánlásai alapján közölt szöveg tartalmazza az eredeti fogalmazványt, követi az eredeti struktúrát és szövegbeosztást, tartalmazza Zolnai valamennyi betoldását, illetve javítását, s modernizálás kizárólag helyesírási szempontból történt. Így előttünk áll az a szöveg, amely – miközben változatokat is

2 BERNÁTH Árpád, „Idegen nyelvi modern filológia”, in *A Szegedi Tudományegyetem története*, szerk. SZENTIRMAI László és RÁCZNÉ MOJZES Katalin, 140–142 (Szeged: József Attila Tudományegyetem, 1999). Zolnai életútjához lásd még: „Zolnai Béla”, in *Szegedi Egyetemi Almanach*, szerk. SZENTIRMAI László, IVÁNYI Szabó Éva és RÁCZNÉ MOJZES Katalin, 227 (Szeged: József Attila Tudományegyetem, 1996).

3 „Az SZTE BTK híres tudósai és professzorai: Zolnai Béla”, hozzáférés: 2025.08.25, <https://www.youtube.com/watch?v=1l9k-LnS0O0>.

4 Ehhez lásd: Tüskés Gábor, „Zolnai Béla kéziratok hagyatékáról”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 126, 3. sz. (2022): 342–399, doi: [10.56232/ItK.2022.3.03](https://doi.org/10.56232/ItK.2022.3.03).

tartalmaz – vélhetően a lehető legközelebb áll ahhoz, ahogy a regény kinézett vagy kinézhetett volna, ha Zolnai a befejezetlenség ellenére úgy dönt, hogy kiadja – feltéve, ha a pártállam idején talál olyan kiadót, amely vállalja a megjelentetést. (Ennek esélyét mi szinte elhanyagolhatóan csekélynek véljük.) Mivel a hivatkozott elsőpéldányos gépiraton kívül nem áll rendelkezésre változat, a kritikai kiadás szinte szokatlanul könnyen olvasható, s e könyvismertetés készítője többször is azon kapta magát, hogy a szöveg szemnek kedvező fluiditása révén valóban regényt olvas, a szöveg prezentálása nem csökkenti az esztétikai élményt.

Maga a regény két nagyobb részből tevődik össze. Az első, terjedelmesebb, mely az *Isten országa* címet viseli, és 31 fejezetből áll, beazonosíthatóan a két világháború közti Európába – leginkább Franciaországba és Itáliába – helyezi cselekményét, melynek elbeszélésében az egyes szám első és harmadik személy váltakozik. Az alapvetően vallásfilozófiai és erkölcsi rákérdezések köré szerveződő értelmiségi regény számunkra Szerb Antal először 1934-ben megjelent *A Pendragon legenda* című művét idézte. (Tüskés Gábor tanulmányából később megtudtuk, hogy nem véletlenül.) A leginkább esszére hajazó, tépelődésekkel teli szöveg némi fojtott erotikával megspékelt kor- és kórképet is ad, a társadalom princípiumainak eltűnését, s ezzel a társadalom összeomlását sejtetve.

A befejezetlen (vagy inkább lezáratlan) első részt követő második, amely mindössze hét fejezetből áll, s melynek Zolnai a *Földi és égi szerelem* címet adta, 1944–1945 Kolozsvárjának krónikája, egy aktív szemlélő, a személyes sorsát akarva-akaratlanul a történelem szekeréhez kötő Zolnai Béla beszámolója és személyes érintettségének felvállalása, az újabb magyar összeomlás és a humánus megszűnésének kontextusában. Az elsőnek kevesebb, mint egyharmadát kitevő második rész szövege mondat közben szakad meg, s marad befejezetlen – a további kutatás feladata, hogy kiderítse, miért és hogyan.

A szöveget közvetlenül követő, tárgyi és szövegkritikai jegyzeteket tartalmazó egység 48 oldalt tesz ki, és 863 elemből áll. Noha a lábjegyzetekhez képest talán egy kicsivel nehezebb a használata, az információk gazdagsága és a jegyzetek kellően didaktikus, könnyen érthető megfogalmazása kárpótolja az olvasót. A kiadvány egyik kulcsfontosságú részéről van szó. Nem csupán azért, mert a regény keletkezése óta eltelt csaknem egy évszázadnyi idő, s a mai olvasó óhatatlanul híján lehet bizonyos tárgyi ismereteknek, vagy éppen a korban köztudomású, de a történelmi emlékezetben hamar elporladó dolgok, jelenségek, művek ma már semmit sem jelentenek, hanem azért is, mert a tudósregényt író Zolnai Béla – aki maga is igazi, „profi” tudós – olyan szerteágazó ismeretekkel rendelkezett saját koráról és a múltról, melyek egyszerűen meghaladják a mi tájékozottsági szintünket (és vélhetően a húszas-harmincas-negyvenes évek átlagolvasójáét is).

A regény értelmezéséhez, a kritikai kiadás elhelyezéséhez egyformán fontos fogódzókat nyújt Tüskés Gábor gondosan kimunkált tanulmánya (*Zolnai Béla Garázda Péter vallomásai című befejezetlen regényéről*). A hatvan oldal terjedelmű, kismonográfiaként és programtanulmányként egyaránt értelmezhető munka több (szám szerint nyolc) kisebb egységből áll. A bevezető jelleggel Zolnai Béla környezetét bemutató, őt értelmiségiként pozicionáló, *Garázda Péter vallomásainak* általános értékelését adó – külön cím nélküli – első alfejezet (351–354) után tematikus részekben kerülnek elemzésre-bemutatásra a szöveg szintű, a szerkezeti-tartalmi, a keletkezés-történeti, műfaji, elbeszélési vagy „hatástörténeti” aspektusok.

Ami az általános bemutatást illeti, a tanulmány készítője idejekorán jelzi, hogy Zolnai Béla – kor- és iskolatársai jelentős részétől eltérően – nem tette magáévá a magyarság faji alapú szemléletét; pozíciófelvételét és tevékenységét egyaránt a sokoldalúság jellemezte. A *Nyugat* és a *Revue de littérature comparée* szűkebb-tágabb köréhez tartozó értelmiségiként a már említett közvetítés tűnhet legjellemzőbb vonásának; barátságai, szakmai kapcsolatai változatosak, kiterjedtek és élénkek voltak, s ugyanez állapítható meg tanítványaival ápolt kapcsolatairól is. Ez utóbbi körből némiképp hiányoljuk Rubin Péter egykori szegedi hallgató nevét, aki pedig Auguste de Gérandóról készített monográfiájának előszavában egyértelműen Zolnai-tanítványként definiálja magát (még a témát is Zolnai Bélától kapta), s egyúttal betekintést nyújt a tanítványi kör kutatás felé orientálásának Zolnai-féle eszköztárába is – mindez egy olyan időszakban, amikor Zolnai Béla neve és kutatási témái enyhén szólva háttérbe szorultak.⁵ Szintén e bevezető adja a regény első általános értékelését, s „befejezetlen, de nehezen besorolható” műként jellemzi, miközben fényt derít a címszereplő és Zolnai kapcsolatára, illetve a regény keletkezésének alapvető kronológiai támpontjaira. (351.)

Az *A kézirat* címet viselő alfejezet (354–356) tárgyalja a mű fizikai és szellemi állagát, így például a kötés mellett az ezzel egyébként vélhetően szorosan összefüggő lezártág-lezáratlanság kérdését vagy az első rész játékosága és a második rész drámaisága között feszülő ellentétet. Innentől kezdve a tanulmány egyik – teljesen logikus – vezérmotívuma lesz a két rész egybevetése tartalmi, szerkezeti, stílus vagy narrációs szempontból.

A *Szerkezet, tartalom* című alegység (357–371) tesz kísérletet a főszereplő pozíciójának árnyalt meghatározására, illetve a férfi és női mellékszereplők tartalmi vagy szimbolikus kontribúciójának rögzítésére. A „szabadgondolkodó entellektüelnek” tekinthető Garázda Péter itt – ahogy említettük – *A Pendragon legenda* Bátty Jánosával kerül egybevetésre, s a szerző a Szerb-életmű avatott értelmezője, Poszler György által alkotott „szkeptikus intelligencia” fogalom említésével-átvételével visz bennünket közelebb a főszereplőhöz, illetve Zolnai vélelmezhető intenciójához. (Itt jegyezzük meg, hogy Poszler munkássága, illetve a vele élete utolsó szakaszában készített interjúk a kolozsvári miliő megismerésében-értelmezésében is segíthetnek).⁶ A tartalmi kérdésekről szólva az is megállapításra kerül, hogy már az egyébként többször is megszakadó első rész vége is csak igen laza kapcsolatban áll az addigi tartalommal; a második rész problematika- és szemléletmód-váltása pedig abból a felismerésből fakad, hogy az új körülmények nem teszik lehetővé sem az addigi tematika, sem az addigi szemléletmód megtartását – mondhatni, a valóság minden képzeletet felülmúl. Ezzel viszont a címszereplő marad az egyetlen kapocs, a mindkét rész esetében heterogén szerkesztést pedig egyesítő erőként kizárólag az eszmei tartalom ellensúlyozza.

Nem tekintve feladatunknak a regény minden evokált szereplőjének és helyszínének felsorolását, a tanulmány alapján itt jelezzük, hogy mindkét részben gyakorlatilag egy-egy szálon fut a cselekmény (ami szerepet játszhat a mellékszereplők kidolgozatlanságában); ugyanakkor a keretet adó földrajzi tér nyugatról keletre Párizstól Erdélyig, északról délre Skandináviától Itáliáig terjed, a mellékszereplők pedig Angliától egészen Szíriáig, illetve Finnorszáig (vagy – a második részre hivatkozva – Oroszorszáig) nyúló területről származnak.

5 RUBIN Péter, *Francia barátunk: Auguste de Gérando (1819–1849)* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982).

6 POSZLER György, *Zuhanás a végkifejlet felé* (Budapest: Magvető Kiadó, 2016).

Az *Előzmények*, keletkezés kérdéskörét boncolgatva a genezis végigkövetésének kísérlete mellett a tanulmány fontosnak tekinti a belső (Zolnai életútjából, személyiségéből, pillanatnyi helyzetéből fakadó) motívumok áttekintését éppúgy, mint a műfaji előzményekét. Kiemeli a francia énrégénynek a 18. század közepétől (Rousseau) a huszadik század első feléig (André Gide) ívelő – Zolnai által teljes mélységében ismert – tradícióját. Közvetlen és mindvégig hatást gyakorló előzményként azonosítja Zolnai intim – de nem titkos – naplóját, amely egyúttal forrásként is funkcionál. (371–393.)

A műfaji kérdéseknek szentelt alfejezet (393–400) a Zolnai által használt-ismert terminológiát (vallomásregény, énrégény, életem regénye) is szem előtt tartva, rögzítve a számba vehető minták heterogenitását, a fikcionalizált tudósönéletrajz egyéni változatát, „önéletrajz tudósregényt” lát a műben, s egyúttal megállapítja, hogy „a mű fő funkciója a kísérlet” (393–395), s párhuzamokat francia szerzők, Anatole France és Romain Rolland munkásságában talál.

A forrásokkal foglalkozó alfejezet (400–405) első megállapítása is a heterogenitást hangsúlyozza. Noha a teljes körű beazonosítás több kutató munkáját igényli, megállapítható, hogy a direkt és evidens elemek – például újságkivágások, naplóbejegyzések – mellett forrásként kell tekintenünk Zolnai Béla párját ritkítóan széles körű műveltségére, vagyis több évszázad magyar és európai irodalmára, eszmetörténetére, illetve a szerző szinte minden területre kiterjedő érdeklődésére. (Talán nem tévedünk nagyot, ha azt jelezzük, hogy a francia irodalom ezen belül kiemelt helyet fog elfoglalni.)

A tanulmány utolsó előtti egysége (*Elbeszélésmód* – 405–408) hangsúlyozza, hogy a *Garázda Péter vallomásainak* alap-beszédmódja hűvösen tárgyilagos, személytelen próza, amely a távolságtartással a második részben szakít, s ekkor a főszereplő is közelebb kerül. Miközben az elbeszélés menetének fő hordozója (főleg az első részben) a gondolat, a kiváló stilisztá Zolnai rendkívüli stílustudatosságról tesz tanúbizonyságot.

A záró alfejezet Zolnai művének jelentőségét igyekszik körvonalazni. Noha kiadatlan műről lévén szó, a hatástörténet nem vizsgálható, párhuzamok kínálkoznak az egyébként a két világháború közötti magyar irodalomban ritkának számító témaválasztás alapján. Ilyen például Thurzó Gábor *A szent* című, 1966-ban megjelent regénye, melyben egy székesfehérvári tudós kanonok kénytelen vizsgálatot folytatni egy helyi szinten elhíresült „csoda” miatt, miközben szkepszise nem engedi, hogy a rajongók által doktrinálisan félreértelmezett, gyermeteggé tett katolicizmus (pl. „Isten” helyett „Istenke”) szinte pogánysággá csorbuljon.

A tanulmány szerzője a regény modernsége mellett érvelve kiemeli a monologizáló elbeszélésmódot, az eseménytöredékek és reflexiók szuggesztív ábrázolását, illetve befejezetlenségét – ez utóbbit az értelmezés alapkérdésének tekintve. Mindezzel egyetértve, számunkra a kísérlet legmarkánsabb vonása a műveltséganyag Tüskés Gábor által is kiemelt regénybe emelése és láthatóvá tétele. A *Garázda Péter vallomásai* felvilágosítást nyújt egy korról, a humán értelmiségit foglalkoztató kérdésekről, és rengeteg ismeretet közvetít. Ma már az irodalom ez irányú szerepét külön kritikai irányzat vizsgálja. A *Garázda Péter vallomásai* ma még ismeretlen vagy csak sejtethető olvasatokra kínál lehetőséget. Ehhez a kritikai kiadás elkészítői a kezünkbe adták a nyersanyagot, hogy Zolnainak kedves nyelven mondjam, a *matière première*-t. Az életmű további darabjaival kiegészítve vélhetően olyan kincsestár birtokába jutunk, mely segít az irodalom- és eszmetörténet jobb megértésében, az egyes alakok pozíciójának, hozzájárulásának megragadásában.